

© **Фельдман О.Б.**

Дослідження поведінки індивідів дали змогу виявити три типи маргінальної особистості. Представники першого типу орієнтовані на збереження професійного статусу. Другого – готові йти до виконання менш кваліфікованої праці. Представники третього типу є потенційними маргіналами з позитивним значенням, які зорієнтовані на підвищення соціального статусу.

Досліджуючи образи маргінальної особистості в постмодерному дискурсі, можемо стверджувати, що для них характерним є засудження класичних догм життя, відмова від моральних, етичних та політичних норм, абсурдність життя, байдужість до всього. Не дивлячись на це, норми мислення, поведінки і мови, що знаходяться у «системній опозиції» для них є надійним критерієм елементів культури, адже система в цьому випадку оцінює позасистемне явище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анціпенка А. Маргінали та маргінальна свідомість / А. Анціпенка // Фрагменти. – 1998. - №1. – С. 1.
2. Балабанова Е. С. Маргинальность в современной России. [коллектив.монография]. - М.: Московский государственный научный фонд, 2000. – 89 с.
3. Голенкова З. Т., Игитханян Е. Д., Казаринова И. В. Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации / З. Т. Голенкова, Е. Д. Игитханян, И. В. Казаринова// Социс. - 1996. - № 8. - С. 12-17.
4. Дереш Л. Поклоніння ящірці / Любко Дереш. – Л.: Кальварія, 2004. – 135 с.
5. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно / Ірена Карпа. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 272 с.
6. Карп'як В. Молодіжні субкультури: [Електронний ресурс] / В. Карп'як // Спілка української молоді. – Режим доступу: <http://www.cym.org/ua/content/subcult1.asp>. – (Дата звернення: 18.07.2013)
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М., СПб.: Алетейя, 1998.- 238 с.
8. Макеев С. Соціологічний аналіз ідентичності / С. Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С.161–163.
9. Малышев, И. В. Тот, кто "не в ногу" : [сб. ст.] / И. В. Малышев // Маргинальное искусство / [Сост. и предисл. А. С. Мигунова]. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – С. 62-63.
10. Романов, И. А. Русская литература новейшего времени. Поэтика транзита. Проза [Текст] : учеб. пособие / И. А. Романов ; ЗабГГПУ им. Н.Г.Чернышевского. – Чита : [б. и.], 2007. – 130 с.
11. Садков Е. В. Маргинальность и преступность / Е. В. Садков // Социс. – 2008. - №8. – С.41– 44.
12. Стариков Е. Униженные и оскорблённые / Е. Стариков // Знамя. –№9. – 2009. – С. 23 – 25.

Фельдман О.Б. – докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

УДК 141.319.8 : 17.035.1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ АЛЬТРУЇЗМУ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ТА АНТРОПОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються методологічні підходи, на основі яких стає можливою філософська концептуалізація феномену альтруїзму та альтруїстичної поведінки. Аналізується семантика альтруїзму, де конститутивним чинником виступає любов до ближнього. Обґрунтовується, що феноменологічний аналіз поняття альтруїзму у поєднанні з філософсько-антропологічною концептуалізацією альтруїстичної поведінки дозволяє виявити потенційну амбівалентність альтруїстичної поведінки, за якою можуть приховуватись егоїстичні інтереси.

Ключові слова: альтруїзм, альтруїстичні практики, методологічний досвід, поведінка, феноменологічний підхід, антропологічна інтерпретація, людина і тварина, кооперація, солідарність, любов.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ ФИЛОСОФСКОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ АЛЬТРУИЗМА: ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКАЯ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПЕРСПЕКТИВИ

В статье рассматриваются методологические подходы, на основе которых возможна философская концептуализация феномена альтруизма и альтруистического поведения. Анализируется семантика альтруизм, в которой конститутивным фактором выступает любовь к ближнему. Обосновывается, что феноменологический анализ понятия альтруизма в сочетании с философско-антропологической концептуализацией альтруистического поведения позволяет выявить потенциальную амбивалентность альтруистического поведения, за которой могут скрываться эгоистические интересы.

Ключевые слова: *альтруизм, альтруистические практики, методологический опыт, поведение, феноменологический подход, антропологическая интерпретация, человек и животное, кооперация, солидарность, любовь.*

METHODOLOGICAL EXPERTISE OF PHILOSOPHICAL CONCEPTUALIZATION OF ALTRUISM: PHENOMENOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVES

The authors analyzed methodological approaches with help on which possible philosophical conceptualization of the phenomenon of altruism and altruistic behavior becomes possible. The semantics of altruism, where the constitutive factor is the love to neighbor are analyzed. Substantiated that a phenomenological analysis of the concept of altruism combined with philosophical and anthropological conceptualization of altruistic behavior reveals a potential ambiguity altruistic behavior, which may be concealed by self-interest.

Keywords: *altruism, altruistic practice, methodological expertise, behavior, phenomenological approach, anthropological interpretation, human and animal, cooperation, solidarity and love.*

Людиотворчий потенціал альтруїзму є ресурсом духовного оновлення сучасних суспільств і подолання кризи людського буття. Цим обумовлено пошук інтересу до альтруїзму та альтруїстичних культурних практик у сучасних складно структурованих суспільствах. В свою чергу це актуалізує низку методологічних проблем, пов'язаних з проясненням основних смислів поняття альтруїзму та перспектив розширення альтруїстичних практик.

Метою цієї статті є розгляд феноменологічної та антропологічної перспектив дослідження альтруїзму, які відкривають нові можливості гуманістичної самореалізації сучасної людини. Почасті феноменологічні та антропологічні експлорації у проблемному полі альтруїзму здійснені у працях Б. Вальденфельса, А. Гелена, А. Гонета, І.Кона, В. Пазенка, В. Хамітова та ін.

Узагальнюючи досвід цих досліджень, варто зазначити, що феноменологічний аналіз передбачає передусім прояснення смислів, які визнають обсяг поняття альтруїзму. Яке широко застосовується у сучасному людино- і суспільствознавстві. Це поняття не є застиглим, воно постійно розширюється, набуває нових контекстуально обумовлених семантичних відтінків. Усе це обумовлює потребу в експлікації смислів терміну „альтруїзм”, без чого неможливе розкриття його евристичного потенціалу.

Цей термін, як відомо, був запропонований засновником філософського позитивізму та еволюційної соціології О. Контом і набув широкого вжитку у психологічних, біологічних, соціологічних та соціально-антропологічних дослідженнях. У Конта він виступає узагальненням принципу „життя задля інших”, тобто спробою інтеграції морально-етичного та антропологічного досвіду світових релігій, французького просвітництва (Ж.-Ж. Руссо), британської етики (А. Шефтсбери, Ф. Хатченсона, А. Сміта), німецького неогуманізму (В. Гумбольдт).

Із самого початку поняття альтруїзму формувалось як відкрите, тобто таке, що латентно передбачає можливості його дискурсивного опрацювання і наздоганяючої аргументації. Саме цим, на нашу думку, пояснюються його різні змістовні наповнення, які потребують філософсько-антропологічної рефлексії із урахуванням доробок сучасного людинознавства. Нагадаємо, що Конт розглядав альтруїзм з позицій не окремої людини чи емпірично даного індивіда, а мав на увазі людство, духовна еволюція якого безпосередньо пов'язана з реалізацією альтруїстичних стратегій поведінки.

Ця орієнтація зберігається у рефлексіях західноєвропейської соціологічної думки на ранніх етапах її розвитку (Г. Спенсер, Е. Дюркгайм) і тісно перетинається з ідеями кооперації, солідарності та взаєморозуміння. Тут альтруїзм постає перспективою людства, ідеалом трансформації міжлюдських взаємин.

Прикметно, що та ж сама аргументація наводиться у сучасних кантіанських трансформаціях Як

приклад тут можна навести принцип *ordo amoris* М Шелера, який щоправда, на думку Б. Вальденфельса, є радше провокативним. Він зауважує: «Любов до закону в усякому разі треба мислити провокативно: як наказ любити те, що мені не належить і віддавати те, чого я не маю» [6, с. 236]. Ця інтенціональність присутня також у новітніх дослідженнях альтруїзму, про що свідчать сучасні енциклопедичні видання. Так, у „Російській соціологічній енциклопедії” альтруїзм визначається як „самовідданість, свідоме і добровільне служіння людям, бажання допомагати іншим, сприяти їхньому щастю на основі мотиву любові, вірності, самопожертви, взаємодопомоги, співчуття, співстраждання” [2, с.9].

З позицій сучасної біоетики, біосоціології та екоетики акцентується антропосоціогенетичний аспект альтруїзму, виявляються його витoki у тваринному світі. Як правило, тут на передній план висуваються біогенетичні передумови альтруїзму. Зокрема у „Глосарії з біосоціології” В.І. Овчинников пише: Альтруїзм (фр.*altruisme*, від лат *Alter*–інший) означає самопожертву (у тварин), це генетично обумовлена поведінкова реакція (звичайно у дорослих осіб), яка полягає у своєрідній жертовній індивідуальним біологічним благополуччям, навіть життям, якщо через це достатня кількість сородичів (молодих) може збільшити свої шанси на виживання, здійснення порятунку в екстремальних умовах (батьки задля нащадків, відбір сородичів). Це одне з біологічних забезпечень благополуччя виду і передачі генів від однієї генерації до іншої” [1, с 10.].

Треба зазначити, що біологізаторське витлумачення альтруїзму широко застосовується для опису складних форм поведінки тварин в зоопсихології, етології та у розгляді психогенези людства. Але при цьому треба пам'ятати, що в основі таких реакцій покладено батьківський інстинкт як один з чинників забезпечення виживання виду: він дозволяє здобути перемогу у боротьбі за продовження роду. Тут діють закони популяційної біології.

Вказівка на таку цінну біологічну спадщину потребує більш детального її розгляду у філософсько-антропологічній площині. Це торкається передусім антропологічної інтерпретації передумов розвитку когнітивних здатностей людини, які для свого розвитку потребують досвіду альтруїстичної поведінки. На думку німецького дослідника феномену альтруїзму Р. Д. Прехта, можна припустити, що існують „деякі структури, завдяки яким люди упізнають себе саме як людей” [5,с.90].

Досліджуючи передумови виникнення таких структур, можна йти двома шляхами. Перший передбачає здійснення широкого порівняльного аналізу культур з метою виявлення в них константних структур, які уможливають кооперацію та солідарність людей. Поруч з цією дослідницькою стратегією існує також інша методологічна можливість, а саме: дослідження групової поведінки тварин, передусім приматів. Порівняння людини і мавпи є конкретизацією теоретичного порівняння між людиною та твариною, поширеного у рефлексіях класичної та посткласичної філософської думки. У сучасних етологічних та філософсько-антропологічних дослідженнях (К. Лоренц, А.Гелен, Г.Плеснер) зазначається, що тварини за екстремальних обставин здатні жертвувати собою задля виживання роду. Як вже зазначалось вище, описи зразків такої поведінки мають антропоморфне підґрунтя. Спостереження за поведінкою тварин та інтерпретація такої поведінки здебільшого несуть на собі відбиток антропоморфізму.

Але залишимо осторонь питання про нерелевантність і навіть неприпустимість застосування методу антропологічної інтерпретації у дослідженні поведінки тварин, а звернемо увагу на ту обставину, що перенесення соціологічного і соціально-антропологічного поняття альтруїзму у площину соціобіологічної проблематики відкрило нову перспективу теоретичного осмислення альтруїзму через конкретизацію передумов і встановлення актуальних та потенційних агентів альтруїстичної поведінки. Це буде другим методологічним шляхом, необхідним для досягнення альтруїзму.

Біологічні теорії і біологічні рефлексії спираються на емпіричні факти, узагальнюють спостереження за поведінкою тварин. Наведемо міркування Прехта з цього приводу, який слушно зауважує: „Мавпи не будують лікарень, не засновують благодійні організації і не сплачують благодійних внесків. Але їм знайома готовність прийти на допомогу, піклування, дух спільноти. Спостереження, які зробили приматологи за останні тридцять років, приголомшують: лемури посилають знаки попередження, коли бачать хижаків, хоча й самі ризикують своїм життям. Гібони, капуцини і шимпанзе дозволяють деяким спорідненим видами ділити з ними їжу. Саміці макак захищають чужих дітей від нападу інших членів групи.... У неволі шимпанзе допомагають тим, хто доглядає за ними, не очікуючи на відповідну реакцію з їхнього боку” [5, с.91]

Разом з цим варто зазначити, що дослідження приматологів мають свої обмеження, обумовлені їхніми дисциплінарними інтересами. Вони зосереджені в основному на встановленні взаємозв'язку між

альтруїзмом та ступенями рідства. Заслугою цього підходу є тематизація взаємного альтруїзму (*der reziproke Altruismus*). Така концептуалізація ґрунтується переважно на емпіричному матеріалі. Але вона також нав'язана утилітаристською етикою, де альтруїзм розглядається як природна, генетично успадкована взаємокорисна групова поведінка. Безперечно, такий підхід дозволяє розглянути альтруїзм у площині просоціальної поведінки, дозволяючи на цьому рівні виявити примордіальні альтруїстичні мотивації та відповідні дії.

Але, як помічає Прехт: «в останні роки деяким дослідникам вдалось вийти за межі власних догм, розсунути свої предметні рамки і визнати, що у мавп існує значно більше мотивів, що спонукають їх до кооперації. ... Поведінку живих істот не можна передбачити і описати математичними методами» [5, с. 94].

Разом з генетично закріпленими альтруїстичними реакціями встановлено факти, що звичайно інтерпретуються як груповий егоїзм. Так, деякі самиці вбивають свої дітей, теж саме трапляється між братами і сестрами у групі. До того ж багато мавп живуть у групах, де до мінімуму зведено відносини рідства. Популяційна біологія дає цьому свої пояснення – тут діє закон підтримки кількісних параметрів популяції, якій притаманна здатність до саморегуляції. Природний відбір як селекція найкращих представників виду починається вже з моменту народження, коли слабкі особини «вибраковуються» у групі.

Така біологічна аналогія, підкріплена емпіричним матеріалом методологічних досліджень, які показують, що ця практика ще з давніх часів застосовується на ранньому етапі розвитку людства. Так, загальновідомо, що в архаїчних суспільствах відбуваються практики інфантициду, а в модерних – геноцид, расизм, етнічні чистки тощо.

Варто зауважити, що між біологізаторськими, соціологізаторськими, а також психологічними теоріями альтруїзму існує тісний взаємозв'язок і взаємовплив. Нагадаємо, що ще Спенсер, поєднуючи біологізаторський та соціологізаторський підходи, висував припущення про існування в природі механізму підтримування балансу між альтруїзмом та егоїзмом: надмір альтруїзму викликає у спільнотах зростання егоїзму і навпаки. Та ж сама ідея набуває подальшого розвитку у П. Кропоткіна [4, с. 77-79]. У спадщині Кропоткіна альтруїзм розглядається у соціально-філософській, соціально-антропологічній та морально-етичній площині. Зокрема, заслуговує на увагу висновок, що мораль передувала харчовій поведінці людини, бо, на його думку, спочатку сформувались моральні норми споживання їжі, а вже потім її споживання у людській спосіб.

Ця думка поділяється далеко не усіма філософськими антропологами та феноменологами. Проти неї виступають Н. Еліас, Б. Вальденфельс, представники марксистської традиції та ін. Разом з цим в останні роки дослідники вказують на соціальну релевантність цього припущення у добу глобалізації, зокрема при пошуках розв'язання такої глобальної проблеми сучасності, як голод [3, с. 389]. Але усім переліченим вище дисциплінарним та міждисциплінарним дослідженням притаманно ігнорування проблеми саморефлексії альтруїзму та визначення його ролі не тільки у процесі соціогенезу, а й у процесі психогенезу людства. Попри це в усіх без винятку концептуалізаціях альтруїзму останній розглядається як антипод егоїзму.

У підсумку можна зазначити, що феноменологічний аналіз поняття альтруїзму у поєднанні з філософсько-антропологічною концептуалізацією альтруїстичної поведінки дозволяє виявити потенційну амбівалентність альтруїстичних практик, які, щоб не перетворитись на обернену форму егоїзму, потребують розвитку гуманістичних людських якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчинников В.И. Глоссарий по биосоциологии. М. 2008
2. Российскаясоциологическаяэнциклопедия. /Подобщейредакциейакадемика РАН Г.В.Осипова, М.1998 с.
3. Ingesiep Hans Werner, Meinharde Marc. Food Ethics in a Globalized World – Reality and Utopia// Hans Werner Ingesiep, Marc Meinharde, Franz -Theo Gottwald/ Hrsg.Food Ethic. –Hamburg: Springer. 2010.– S. 370- 398.
4. Kropotkin Peter. Gegenseitige Hilfe in der Entwicklung. Berlin: Theodor Thomas- 1904. - 367 S. .
5. Precht Richard David . Die Kunst, kein Egoist zu sein. –München: Wilhelm Goldmann Verlag. 2010 – 544 S.
6. Waldenfels Bernhard. Schattenrisse der Moral. FrankfurtamMain: Suhrkamp. 2006. - 354 S.